

Gwerddon: gwyrddlasu anialdir? Rhai sylwadau ar hanes e-gyfnodolyn academaidd Cymraeg

Aled Gruffydd Jones

Cyflwynwyd: 28 Ionawr 2019; Derbyniwyd: 22 Chwefror 2019

Crynodeb: Ar achlysur ei ddeuddegfed pen-blwydd a'i ganfed erthygl, olrheindir yn yr erthygl hon hanes *Gwerddon* fel e-gyfnodolyn academaidd ac fel datblygiad cyffrous yn natblygiad diweddar yr uwchfrydiau yn y Gymraeg. Er iddo ymddangos am y tro cyntaf ym mis Ebrill 2007, taera'r awdur fod ei wreiddiau'n gorwedd yn ddwfn yn hanes defnydd y Gymraeg ledled y disgyblaethau academaidd yn ein sefydliadau Addysg Uwch yn ystod ail hanner yr ugeinfed ganrif, yn y Gwyddorau yn ogystal â'r Celfyddydau a'r Dyniaethau. Daeth y gweithgareddau hyn i ffocws penodol yn negawd cyntaf y mileniwm newydd, yn gyntaf oherwydd rheolau newydd yr asesiadau ymchwil, ac yn ail yn sgil y trafodaethau brwd a fu o blaid y coleg ffederal, ac yn dilyn hynny sefydlu'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol (CCC). Gwelir ynddo hefyd sut y cyfrannodd *Gwerddon* at ddatblygiad presenoldeb y Gymraeg ar rwydwaith rhithiol y we. Yn olaf, awgrymir bod ei ddyfodol yn gyd-ddibynnol ar ffyniant y CCC a pharhad y Gymraeg fel iaith ymchwil yn ein prifysgolion, a hynny ar adeg gynyddol ansicr.

Allweddeiriau: *Gwerddon*, ymchwil, e-gyfnodolion, Coleg Cymraeg Cenedlaethol, Ioan Williams.

Gwerddon: Greening a desert? Some comments on the history of a Welsh-language e-periodical

Abstract: The article considers the history of *Gwerddon*, a multi-disciplinary research e-journal launched in April 2007, which has to date (January 2019) published more than one hundred original articles. Its origins lie in the growth of Welsh-language teaching in Welsh universities in the 1970s and 1980s, the campaign to establish a Welsh-language federal college at a time when the federal University of Wales was in crisis, and the urgent need for Welsh-language scholarship to be equally represented in the research assessment exercises of the RAE/REF. The study considers the journal's impact factors and its role in the development of a Welsh presence on the burgeoning web of the early twenty-first century, and argues that its continuation rests both on Welsh Government educational policy in general, and the financial resilience of the Higher Education sector at a time of severe challenges.

Key words: *Gwerddon*, research, e-periodicals, Coleg Cymraeg Cenedlaethol, Ioan Williams.

Coleg Cymraeg Cenedlaethol

ISSN: 1741-4261

<http://gwerddon.cymru>

Gyda'r rhifyn hwn bydd *Gwerddon* yn dathlu ei ddeuddegfed pen-blwydd, ac yn camu heibio carreg filltir tra arwyddocaol, sef ei ganfed erthygl. Wrth reswm, mae ganddo dipyn o ffordd i fynd cyn cyrraedd gorchestion cyfnodolyn fel *Y Traethodydd*, a fu'n dyfrio'r gymdeithas sifil Gymraeg gydag erthyglau miniog ar lenyddiaeth, gwleidyddiaeth, diwinyddiaeth ac ystod eithaf eang o'r Gwyddorau o 1845 hyd at heddiw. Cyhoeddiad chwarterol yw hwnnw, yn seiliedig yn wreiddiol – yn ôl ei ddiwyg a'i gynnwys – ar yr *Edinburgh Review* (1802–1929). Blodeuodd *Y Traethodydd* yn ei ogoniant eclectic yn ystod ail hanner y bedwaredd ganrif ar bymtheg, yn bennaf oherwydd ei berthynas organig ag enwad y Methodistiaid Calfinaidd. Y corff pwerus a lled-genedlaethol, yn wir rhyngwladol, hwnnw gynhaliodd y fenter yn ariannol, gan ddarparu hefyd amryw o'i phrif gyfranwyr yn ogystal â'i chynulleidfa fwyaf pybyr. Mae *Gwerddon*, mewn sawl ystyr, yn anifail tra gwahanol. Nid oedd model cyfoes amlwg ar gael iddo ei efelychu, yn sicr nid yn y bydysawd digidol a ddaeth i'r amlwg yn y 1990au, ac yn yr ystyr hwnnw bu ei flynyddoedd cynnar yn rhai o fethiannau lu a buddugoliaethau prin, ond pwysig, o arbrofi ac o arloesi. Ond ar y llaw arall, deilliai ei gryfder a'i hydwythder o'i gyswllt, cwbl organaidd unwaith yn rhagor, â sefydliad sydd hefyd â gwreiddiau dyfnion yn ein cymdeithas, sef Addysg Uwch. Dichon fod angen mwy o bersectif amser, a doethineb, i ddehongli hynt yr e-gyfnodolyn arloesol hwn. Mae'r hanes mor ddiweddar, ac mor fyw yn y cof. Ar y llaw arall, gellir taeru bod hwn yn gyfnod amserol i ddechrau olrhain yr hanes hwnnw, nid yn unig i roi cynnig cynnar ar werthuso ei gyfraniad at ddysg cyfoes, ond hefyd er mwyn dyfnhau ein dealltwriaeth am ddatblygiad yr iaith Gymraeg yn yr oes ddigidol, datblygiad sydd yn parhau i gyffroi'r dyfroedd yn y Gymru ddatganoledig, ac sydd, ar yr un pryd, yn gyson â thueddiadau technoleg gwybodaeth a dulliau newydd o fynegi a derbyn gwybodaeth, a hynny ar raddfa fydol. Y mae'r hanes hwn hefyd yn codi sawl cwestiwn am gyfeiriad Addysg Uwch yn gyffredinol mewn oes o lymder ariannol, ac yn benodol am lwybrau ymchwil a dulliau cyhoeddi'r uwchefrydiau yn y Gymraeg.

Gwreiddiau *Gwerddon*

Gellir olrhain gwreiddiau *Gwerddon* i'r anghenion newydd a ddeilliodd o'r cyfnod o ffyniant mewn addysg cyfrwng Cymraeg yn ein hysgolion a'n prifysgolion yn y 1960au a'r 1970au. Gellir nodi pum datblygiad yn bennaf a arweiniodd at ei enedigaeth. Yn gyntaf, yn y blynyddoedd hyn ymledodd defnydd y Gymraeg y tu hwnt i'r iaith fel pwnc gradd i gynnwys disgyblaethau eraill, yn aml yn wyneb peth gwrthwynebiad a dirmyg. Graddiodd y fyfyrwraig gyntaf i sefyll ei harholiadau yn gyfan gwbl drwy gyfrwng y Gymraeg mewn pwnc heblaw am y Gymraeg, a hynny ym Mhrifysgol Aberystwyth yn 1977 mewn Hanes a Hanes Cymru. Tua'r un amser, bu buddsoddiad gan gorff ariannu'r Llywodraeth, Pwyllgor Grantiau'r Prifysgolion (UGC, 1919–89) bryd hynny, mewn swyddi darlithyddiaethau 'gwaed newydd' gyda'r diben o wreiddio'r Gymraeg mewn pynciau ehangach, yn arbennig mewn meysydd lle y bu llai o draddodiad addysgu drwy gyfrwng yr iaith.

Yn ail, trwy ddatblygu darpariaeth y tu hwnt i bwnc y Gymraeg, agorodd cyfleoedd newydd i fyfyrwyr, a oedd yn aml wedi derbyn eu haddysg gynradd ac uwchradd o leiaf yn

rhannol drwy gyfrwng y Gymraeg, i ddilyn amryw o bynciau gradd eraill ar draws ystod eang y maes llafur. Yn ei dro, arweiniodd hyn at gynnydd yn y galw am ddeunydd dysgu o safon ymchwil, ac am fathu neu gysoni termau arbenigol,¹ a hynny mewn amryw o bynciau gradd yn y Celfyddydau, y Dyniaethau, y Gwyddorau Cymdeithasol ac, yn gynyddol, yn y Gwyddorau eu hunain. Yn ei dro, clymodd yr amryfal ymdrechion hyn y sawl a fu'n tyfu'r ddarpariaeth ledled Cymru yn dynnach at ei gilydd, er gwaethaf y tyndra cynyddol o fewn Prifysgol Cymru a arweiniodd at ei chwymp fel sefydliad ffederal yn 2007.

Ar yr un pryd, ac yn rhannol o ganlyniad i'r cynnydd yn y ddarpariaeth Gymraeg dros y tri degawd blaenorol, tyfodd y galw am Goleg Ffederal Cymraeg. Nid hwn yw'r man priodol i adrodd hanes yr ymgyrch hir a throellog honno, gan fod angen ymdriniaeth hanesyddol llawer mwy trwyadl â hi. Serch hynny, gan i'r ymgyrch roi cyd-destun mor amlwg i syniadaeth gychwynol *Gwerddon*, byddai'n briodol nodi yma rai o'r uchafbwyntiau, neu o leiaf yr amserlen. Lleisiodd Llys Prifysgol Cymru, ar alwad Gwynfor Evans, cyn belled yn ôl â 1951 ei gymeradwyaeth i'r syniad o 'Goleg Cymraeg', fel y gwnaeth Urdd Myfyrwyr Cymru eto ar ddiwedd y 1970au. Ond dim ond ar ôl i Dafydd Glyn Jones gyflwyno papur ar 'Y Gymraeg 16+' ym mis Ionawr 1998 y canolbwyntiwyd yn llawn ar y syniad o goleg ffederal.² Flwyddyn yn ddiweddarach, ar 29 Ionawr 1999, gwrthododd Bwrdd y Brifysgol yr awgrym, a chychwynwyd o'r newydd y frwydr dros addysg Gymraeg, yn rhannol fel ymateb i wendid cynyddol undod Prifysgol Cymru ei hun.

Yna, mewn rali ar faes Eisteddfod Genedlaethol Meifod yn 2003 a drefnwyd gan Catrin Dafydd, cyflwynodd Dafydd Glyn Jones, ymhlith eraill, weledigaeth am goleg ffederal a fyddai'n cychwyn gan ddenu hyd at 200 o staff Cymraeg i ddysgu to newydd o fyfyrwyr ledled y sefydliadau Addysg Uwch.³ Yna, wedi i Gyngor Cyllido Addysg Uwch Cymru (CCAUC/HEFCW) ymuno â'r drafodaeth, sefydlwyd Grŵp Llywio ym mis Hydref 2003 dan gadeiryddiaeth Andrew Green, y Llyfrgellydd Cenedlaethol.⁴ Ymhlith cynigion cychwynol y Grŵp Llywio yn 2004 yr oedd cynllun i noddi nifer o fyfyrwyr doethurol mewn ymdrech i greu cenedlaeth newydd o ymchwilwyr ifainc cyfrwng Cymraeg a'r to nesaf o ddarlithwyr. Yn sgil hyn, dyfarnwyd £2,932,455 i Brifysgol Cymru er mwyn noddi deg ar hugain o ysgoloriaethau ymchwil cyfrwng Cymraeg dros y tair blynedd nesaf. Cyflwynwyd hefyd adroddiad i'r Gweinidog Addysg ar 29 Hydref 2004, ac adroddiad llawn ar 8 Chwefror 2005, a arweiniodd at gais i'r Cyngor Cyllido lunio Strategaeth Darpariaeth Cyfrwng Cymraeg mewn Addysg Uwch.

¹ Gweler e.e. Davies, John (1976), *Termau Gwleidyddiaeth* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru ar ran Bwrdd Gwybodau Celtaidd Prifysgol Cymru). Bellach ceir 'Geiriadur Termau'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol' ar wefan y CCC. Carwn ddiolch yn arbennig i Ioan Matthews a Mari Elin Jones am eu sylwadau gwerthfawr iawn ar gynnwys yr erthygl hon, ynghyd â chymorth caredig Ioan Williams, Anwen Jones, Hefin Jones, Eleri Pryse, Dylan Phillips, Ioan Matthews, Dafydd Tudur, a Mari Fflur.

² Jones, Dafydd Glyn (2003), *Problem Prifysgol a phapurau eraill* (Llanrwst: Gwasg Carreg Gwalch).

³ <http://news.bbc.co.uk/welsh/hi/newsid_3130000/newsid_3136500/3136577.stm> [Cyrchwyd: 24 Rhagfyr 2018].

⁴ <https://www.hefcw.ac.uk/documents/publications/circulars/circulars_2003/W0350HE%20Cymraeg.PDF> [Cyrchwyd: 27 Rhagfyr 2018].

O 2005 ymlaen, tyfodd y pwysau cyhoeddus o gwr y myfyrwyr, y staff ac elfennau o'r cyhoedd yn sylweddol, gydag arweinyddiaeth ysbrydoledig Swyddog Ymgyrchu Coleg Cymraeg, Cymdeithas yr Iaith, Rhys Llwyd.⁵ Gwelwyd protestiadau, er enghraifft, yn Aberystwyth ar 7 Mai 2004, y seithfed o'i bath, gwrthdystiadau a fyddai'n dwysáu hyd at o leiaf 2007 yn dilyn penderfyniad Grŵp Llywio CCAUC i dderbyn argymhelliad Arad ym mis Gorffennaf 2006 i wrthod y syniad o 'goleg ffederal'. Yn dilyn Etholiad 2007, sefydlwyd Llywodraeth Cymru'n Un gyda sefydlu 'coleg ffederal' ymysg yr ymrwymadau polisi. Y flwyddyn ganlynol, gwahoddwyd Robin Williams i gadeirio Bwrdd Cynllunio, a chanlyniad hynny oedd cyflwyno cynigion penodol yn 2009 ar gyfer sefydlu Coleg Cymraeg. Derbyniwyd y cynllun gan y Llywodraeth a daeth y Coleg Cymraeg Cenedlaethol (CCC) i fodolaeth ar 30 Mawrth 2011, gyda R. Merfyn Jones yn gadeirydd cyntaf y Bwrdd Cyfarwyddwyr.

O'r trafod byrlymus a'r ymgyrchu ffraeth hwn, oddi mewn a thu hwnt i'r sefydliadau Addysg Uwch Cymreig, yr eginodd y syniad a'r galw am yr hyn a ymddangosodd maes o law fel cyfnodolyn *Gwerddon*. Ac er iddo ymddangos bedair blynedd bron i'r diwrnod cyn cychwyn y CCC, gwreiddiodd y ddau yn yr un tir a bu'r ddau yn ymatebion i'r un datblygiadau ym myd addysg a'r gymdeithas sifil, yn arbennig felly yr un ysfa i wrthsefyll sgil effeithiau mwyaf negyddol datgymalu strwythur ffederal Prifysgol Cymru. Yn hynny o beth, mae'n werth ystyried hanes *Gwerddon* nid yn unig fel cylchgrawn academiaidd ond hefyd fel modd i academyddion Cymraeg eu hiaith weithredu ar y cyd â'i gilydd, a hynny mewn amgylchfyd a oedd yn gynyddol gystadleuol a llawn tyndra, naill ai ar y llwyfan cenedlaethol Cymreig neu ledled gwledydd Prydain.

Y bedwaredd ystyriaeth, un â chwmpas traws-Brydeinig, ac un a oedd yn pwysu'n gynyddol drymach ar ymron pob disgyblaeth yn sefydliadau Addysg Uwch y wlad, oedd yr Ymarfer Asesu Ymchwil (YAY/RAE). Cynhaliwyd yr asesiadau hyn bob pum mlynedd, fwy neu lai, o 1986 ymlaen, nes iddynt gael eu disodli gan y Fframwaith Rhagoriaeth Ymchwil (FFRrhY/REF) yn 2008. Eu diben oedd mesur gwerth, ar sail paneli adolygiad cymheiriaid, yr ymchwil cyhoeddedig gan staff academiaidd cytundebol ym mhob sefydliad, a'i raddio, yn y blynyddoedd cynnar, o un i bump, ac yna hyd at bedair seren. Arweiniodd hyn at ddau fath o anhawster. Un oedd fod y graddio'n arwain yn uniongyrchol at ddsoraniad yr arian a dalwyd i'r adrannau academiaidd fel rhan o drefn ariannu'r prifysgolion, a hynny'n flynyddol dros yr holl gyfnod rhwng yr asesiadau. Yr ail oedd sut y byddai ymchwil a gyhoeddwyd yn y Gymraeg yn gweddu i'r drefn asesu newydd. Yn wir, a fyddai lle i'r Gymraeg o gwbl mewn rhai, neu yn wir y rhelyw, o baneli'r asesiadau hyn, gan mai Cyngor Cyllido Addysg Uwch Lloegr (HEFCE) oedd yn arwain yr asesiadau, a hwy hefyd oedd yn atebol i Drysorlys a Llywodraeth Prydain am eu hymarweddiad a'u canlyniadau.

⁵ 'Coleg Ffederal Cymraeg – Galw ar y Llywodraeth i gadw addewid', 27 Tachwedd 2007, <<https://cymdeithas.cymru/newyddion/coleg-ffederal-cymraeg-galw-ar-y-llywodraeth-i-gadw-addewid>> [Cyrchwyd: 27 Rhagfyr 2018]. Gweler hefyd y cyfeiriad at gyflwyniad CIG i ymgyngoriad Arad, 'Y Glwyd Olaf', <<https://m.youtube.com/watch?v=BQnAkCspTPQ>> [Cyrchwyd: 27 Rhagfyr 2018].

Er i sawl panel pwnc a oedd yn ymarfer YAY 2008 ddatgan ers 2005–6 y byddai modd cynnwys ysgrifau mewn unrhyw iaith ac ar unrhyw ffurf,⁶ nid oedd y rhyddid hwnnw mor glir yn y canllawiau blaenorol, gyda'u cyngor generig a hynod aneglur ar natur ac ystyr 'cyhoeddiad' ar draws cynifer o feysydd ymchwil gwahanol iawn i'w gilydd.⁷ Ar ben hynny, hyd yn oed lle'r oedd y canllawiau eu hunain yn glir parthed statws hafal y Gymraeg, daeth tystiolaeth i'r amlwg fod y sefydliadau Addysg Uwch eu hunain yn pryderu na fyddai gwaith ymchwil a gyhoeddwyd yn y Gymraeg neu ar ffurf electronig yn dwyn yr un sylw a chlod â'r un gwaith yn y Saesneg, mewn print caled, a hynny mewn cylchgronau cydnabyddedig. Ofnont y byddai goblygiadau ariannol sylweddol iawn pe byddent yn cynnwys deunydd Cymraeg ac ar-lein.⁸ Dwysaodd yr anhawster canfyddol hwn maes o law gydag ymddangosiad yng nghanllawiau canolog HEFCE yn 2008 ar gyfer REF 2014 y byddai categori ychwanegol 'ergyd' yn rhan o'r canlyniad, a hynny hyd at 20% o'r radd achrededig a wobrwyrwyd i bob uned. Amrywiodd ystyr 'ergyd' o banel i banel, ac yn wir prin y bu unrhyw gytundeb rhyngddynt ynghylch sut y byddent yn mesur elfen mor amwys ac ansoddol, ond yn fras y bwriad oedd ceisio mesur gwerth buddsoddiad y Trysorlys i Addysg Uwch yn nhermau'r effaith y cafodd ar wella cymdeithas yn gyffredinol, neu ar wella cymunedau neilltuol o fewn iddi. Unwaith yn rhagor, cododd y cwestiwn o sut y gall gwaith ymchwil a gyhoeddwyd mewn iaith leiafrifol ym maes Cyfrifiadureg, dyweder, gael yr un 'ergyd' ar y ddisgyblaeth fyddol ag union yr un ymchwil a gyhoeddwyd yn y Saesneg.

Ac yn olaf, pwysodd y datblygiadau hyn yn drwm ar yr academyddion hynny a oedd eisoes yn cyhoeddi yn y Gymraeg, ond yn bennaf ar aelodau staff newydd a oedd yn dymuno cyhoeddi eu hymchwil yn y Gymraeg yn rhannol o leiaf er mwyn darparu deunydd o safon drwy'r iaith ar gyfer eu myfyrwyr mewn meysydd newydd neu anhraddodiadol. Yn hynny o beth, ymddangosodd fod yr YAY/FfRhY ill dau yn fygythiad dirfodol i'r cynnydd araf ond pendant a welwyd yn y defnydd o'r Gymraeg mewn addysg uwch Gymreig oddi ar y 1970au. Yn ogystal â chael eglurder oddi wrth HEFCE ynglŷn â statws ymchwil yn y Gymraeg mewn ystod eang o ddisgyblaethau, yr oedd angen gweithredu mewn modd ymarferol, a hynny o fewn y sefydliadau Cymreig eu hunain. Y cymhellion grymus hyn, gyda'i gilydd, a arweiniodd at ymddangosiad rhifyn cyntaf *Gwerddon* ym mis Ebrill 2007.

⁶ Parthed y tebygrwydd rhwng y paneli asesu yn hyn o beth yn ymarfer 2008, gweler, e.e., ganllawiau'r panel Hanes: *'No form of output will be regarded as intrinsically inferior to any other'*, RAE08 UOA62, HEFCE, 54, par 16, <<https://www.rae.ac.uk/pubs/2006/01/docs/n62.pdf>> [Cyrchwyd: 1 Ionawr 2019], a rhai'r panel Cemeg a fu'n cymeradwyo *'work published in non-print media'*, RAE08 UOA18, 34, par. 16, <<https://www.rae.ac.uk/pubs/2006/01/docs/e18.pdf>> [Cyrchwyd: 1 Ionawr 2019].

⁷ RAE01, 'Criteria and Working Methods', HEFCE, 1999, <<http://www.rae.ac.uk/2001/PanGuide/guide/guide2.htm>> [Cyrchwyd: 1 Ionawr 2019].

⁸ Parhaodd yr anhawster hwn hyd yn oed ar ôl i holl baneli pynciol yr YAY ddatgan yn glir eu hymrwymiad i dderbyn allbynnau yn y Gymraeg ac ar-lein; gweler e.e. gofnodion Bwrdd Golygyddol *Gwerddon*, 26 Hydref 2011, ac eto ar 22 Chwefror 2012 a 14 Mehefin 2012, Archif y Coleg Cymraeg Cenedlaethol (ACCC). Carwn ddiolch i Ioan Matthews, Prif Weithredwr y CCC, am ei ganiatâd i archwilio'r archif hon.

Cynllunio *Gwerddon*

Ymhlith yr arwyddion cyntaf fod math ar gylchgrawn ymchwil Cymraeg newydd ar y gweill oedd cyflwyniad Ioan Williams, Prifysgol Aberystwyth, i gyfarfod Is-banel y Bwrdd Dysgu Drwy Gyfrwng y Gymraeg ar 1 Mai 2001. Sefydlwyd y bwrdd hwn dan gadeiryddiaeth Cen Williams, Prifysgol Bangor, yn ystod ei secondiad gyda Phrifysgol Cymru gyda'r bwriad o sefydlu Uned Datblygu Addysg Gymraeg, y corff a fyddai, maes o law, yn un o gonglfeini sylfaenol y Coleg Cymraeg Cenedlaethol.⁹ Yn ei gyflwyniad, nododd Ioan Williams dri phwynt cwbl allweddol, sef, yn gyntaf 'bod dysgu cyfrwng Cymraeg yn datblygu'n rhywbeth canolog mewn rhai sefydliadau a bod rhaid i ymchwil cyfrwng Cymraeg gael ei weld yn ganolog hefyd'. Serch hynny, cyfeiriodd at y ffaith 'bod pwyslais mawr yn y sefydliadau yn erbyn cyhoeddi ymchwil yn Gymraeg' gan nad oedd cyhoeddiadau safonol yn bod i'w llwyfannu. Ac yn olaf, rhoddodd bwyslais mawr ar bwysigrwydd 'diogelu safon' ymchwil cyfrwng Cymraeg, a hynny ym mhob maes, er mwyn rhoi cyfle iddo ennill ei dir yn yr Ymarfer Asesu Ymchwil. Yng ngoleuni hyn oll, awgrymodd y dylid sefydlu safle gwe trwy Wasg Prifysgol Cymru ar gyfer cyhoeddi'r ymchwil hwn.

Ni welwyd symudiad swyddogol pellach yn dilyn hynny tan fis Rhagfyr 2002, pan ddaeth Ioan Williams a Ioan Matthews â chais yn ôl i Wasg y Brifysgol, y tro hwn gyda rhestr o amcanion pendant. Yn ystod blwyddyn gyntaf y cylchgrawn newydd, a fyddai'n bodoli ar wefan Gwasg y Brifysgol yn unig, byddai'r Is-Banel yn sefydlu strwythur golygyddol, gan gynnwys panel golygyddol cenedlaethol dan gadeiryddiaeth Ioan Williams, gwneud trefniadau i sefydlu a lansio gwe-bresenoldeb gynaliadwy, a chyhoeddi deg papur ymchwil gwreiddiol o oddeutu pum mil o eiriau, pob un wedi ei gymeradwyo gan ddau arfarnwr allanol, ym meysydd y Celfyddydau, y Gwyddorau Cymdeithasol ac Addysg 'yn y lle cyntaf'.¹⁰ Amcangyfrifid y byddai angen £5,500 i dalu costau'r fenter dros y flwyddyn allweddol gyntaf.

Lleisiodd y papur trafod hwn farn hefyd am natur ddigidol y cylchgrawn newydd. Y fantais fwyaf, medder, oedd ei hyblygrwydd gan na fyddai'n 'rhaid cael casgliad o bapurau ymchwil yn perthyn i'r un ddisgyblaeth yn barod i'w cyhoeddi ar yr un pryd'. Yn ogystal, ni fyddai angen bod yn gaeth i ddyddiad cyhoeddi penodol gan y 'gellir cyhoeddi pan fydd papur yn dod i law', trefniant a all fod o fantais fawr o ran cwrdd ag anghenion amserol cylchoedd yr YAY. Serch hynny, y bwriad oedd lansio'r safle we 'gydag oddeutu 5 papur Ymchwil ar yr un dyddiad' er mwyn dwyn sylw cyhoeddus ato, ond ar ôl hynny 'byddir yn cyhoeddi fesul papur'.¹¹

Trafodwyd aelodaeth y Bwrdd Golygyddol eto gan yr Is-Banel ar 31 Ionawr 2003, ynghyd â goblygiadau'r datganiad i Fwrdd y Brifysgol neilltuo £5,500 i Brifysgol Aberystwyth

⁹ <<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/amdanomni/hanesycoleg/dr-cen-williams.aspx>> [Cyrchwyd: 28 Rhagfyr 2018].

¹⁰ Williams, Cen, a Matthews, Ioan, papur trafod, 'Sefydlu safle gwe trwy Wasg Prifysgol Cymru ar gyfer cyhoeddi ymchwil academiaidd drwy'r Gymraeg', Is-Banel Bwrdd Dysgu Drwy Gyfrwng y Gymraeg, Prifysgol Cymru, Rhagfyr 2002, ACCC.

¹¹ Ibid.

ar gyfer y cynllun cyhoeddi. Bu cryn drafodaeth yn ogystal ar gais y Cyngor Cyllido am arian ychwanegol oddi wrth y Cynulliad er mwyn sefydlu Canolfan Genedlaethol i hybu'r Gymraeg mewn Addysg Uwch, gyda chynllun staffio gydag ysgoloriaethau i fyfyrwyr yn rhan 'ganolog' iddo.¹² Cyfarfu'r Bwrdd Golygyddol newydd am y tro cyntaf ar 27 Mawrth 2003, a thrafodwyd ganddynt amryw o faterion ymarferol megis yr angen i sefydlu golygyddion pwnc i arolygu ansawdd yr ymchwil a fyddai'n cael ei gyflwyno, canllawiau i awduron, a thâl i'r arfarnwyr. Dau fater arall o'r pwysigrwydd mwyaf oedd yr amserlen, yn arbennig o safbwynt yr YAY yn 2008, ac enw'r cyfnodolyn, lle y gwahoddwyd yr aelodau i gyflwyno eu hawgrymiadau ar fyrder. Yng ngoleuni'r camau breision hyn, siom oedd cael ar ddeall yng nghyfarfod nesaf y Bwrdd Golygyddol, ar 6 Mehefin 2003 nad oedd cyllid ychwanegol ar gael i dalu am y cynllun Cymraeg cenedlaethol.¹³ O'r herwydd, sefydlwyd Grŵp Llywio dan gadeiryddiaeth Andrew Green i ddatblygu cynllun amgenach.

O ganlyniad, am gyfnod, cafodd yr ymdrech i gychwyn cylchgrawn academiaidd Cymraeg ei ddatgysylltu oddi wrth brif ffrwd y cais i sefydlu Canolfan Genedlaethol i hyrwyddo'r Gymraeg, a'i ddatgysylltu hefyd oddi wrth y cynllun buddsoddi mewn staff a myfyrwyr (a oedd gysylltiedig â sefydlu'r ganolfan). Yn yr hinsawdd siomedig hwn, trodd y sylw tuag at faterion ymarferol, ac yng nghyfarfod y Bwrdd Golygyddol ym mis Mehefin 2003, aed i'r afael â'r trefniadau angenrheidiol gyda'r amcan o lansio'r e-gyfnodolyn (a oedd yn parhau i fod yn ddienw ar y pwynt hwnnw) ar ffurf PDF ar Ddydd Gŵyl Dewi, 2004. Gyda'r amcan hwnnw mewn golwg, ysgrifennodd Ioan Williams at bob sefydliad Addysg Uwch yng Nghymru er mwyn esbonio rhesymeg y prosiect. Yn ei ohebiaeth, nododd bwysigrwydd canllawiau cyhoeddedig yr YAY parthed iaith a ffurf y cyhoeddiadau (neu 'allbynnau' yn iaith yr asesiad ymchwil) y byddent yn fodlon eu derbyn, yn bennaf er mwyn herio rhagdybiaethau o fewn amryw o adrannau nad oedd ymchwil yn y Gymraeg yn 'dderbyniol' o safbwynt yr asesiad:

Mae'r panel golygyddol a sefydlwyd gan y Bwrdd o'r farn mai sefydlu cyfnodolyn academiaidd yn unol â chanllawiau cyfnodolion academiaidd Saesneg eu hiaith yw'r unig ffordd o sicrhau y bydd unrhyw ddatblygiad yn y maes hwn. Bydd hynny'n sicrhau bod y cyfnodolyn yn gydnaws â gofynion yr YAY. Dadleuir gan rai mai dim ond ychydig o gylchgronau a gydnabyddir gan baneli'r asesiad, ond mae'r grŵp a sefydlwyd gan y Bwrdd i ystyried y prosiect o'r farn bod hynny'n rhedeg yn groes i ganllawiau YAY ei hun.¹⁴

Ar yr un pryd, ceisiodd leddfu unrhyw ofnau ymhlith golygyddion cylchgronau Cymraeg eraill, fwy pynciol eu nawws, gan eu sicrhau na fyddai'r e-gyfnodolyn trawsddisgyblaethol newydd yn cystadlu â hwy naill ai am gyfranwyr nac am ddarllenwyr. 'Fel rheol, ni chyhoeddir deunydd y byddai'n bosibl ei gyhoeddi mewn cylchgronau Cymraeg eraill', meddai. Yr amlycaf yn eu plith efallai oedd *Cof Cenedl*, cyfrol flynyddol o ysgrifau hanesyddol a fu dan olygyddiaeth Geraint H. Jenkins rhwng 1986 a'i ymddeoliad fel cyfarwyddwr y Ganolfan

¹² Papur trafod, 'Cynllun Gwe-gyhoeddi: cyd-destun', Ionawr 2003, ACCC.

¹³ Cofnodion Cyfarfod y Bwrdd Golygyddol, 6 Mehefin 2003, ACCC.

¹⁴ Ioan Williams at benaethiaid Addysg Uwch, 6 Mehefin 2003, ACCC.

Uwchefrydiau Cymreig a Cheltaidd, Prifysgol Cymru, yn 2009. Ar y llaw arall, yr oedd *Y Gwyddonydd*, y prif gyfnodolyn gwyddonol cyfrwng Cymraeg a gychwynnodd yn 1963 eisoes wedi dod i ben yn 1996, ac nid oedd unrhyw beth cyffelyb wedi llenwi'r bwlch, yn sicr nid ar ffurf y byddai YAY 2008 wedi ei gydnabod. Ni fyddai'n cystadlu 'chwaith gyda chylchgronau megis *Llên Cymru* gan nad oedd bwriad 'cyhoeddi gwaith mewn meysydd ... sy'n canoli ar astudiaethau Cymraeg'.¹⁵

Er gwaethaf y gwahoddiad i anfon erthyglau ymchwil at y golygydd ar gyfer lansiad swyddogol ar ddechrau 2004, araf iawn fu'r broses o ddod â phopeth ynghyd. Ar 13 Ionawr, 2006, cyfarfu'r panel golygyddol er mwyn cydnabod yr 'anawsterau a oedd wedi codi ynghylch y prosiect yn y gorffennol', ac i nodi eu bwriad 'i fwrw ati yn egniol yn y presennol'.¹⁶ Er mwyn sicrhau hynny, cymeradwywyd penodiad Anwen Jones fel golygydd cynorthwyol. Yn y cyfamser, cytunwyd ar enw'r cyfnodolyn, un a gafodd ei ysbrydoli gan ymyrraeth electronig ar y rhwydwaith fideo yn ystod cyfarfod y golygyddion ddiwedd 2005 a sianelodd gân gan y band roc o Fanceinion, Oasis, trwy seinydd pob stiwdio. O'r herwydd, trawodd Daniel Williams ar y gair Cymraeg am 'oasis', sef gwerddon. Cytunwyd ei fod yn enw hynod briodol. Ei fwriad oedd, nid yn unig i wyrddlasu dysg Cymraeg yn oes dihybydd asesu ymchwil, ond hefyd i ddyfrio Addysg Uwch Cymru gyda staff, cyrsiau a myfyrwyr newydd ar draws yr holl ddisgyblaethau. Gwerddon, felly, fuodd hi.

Cytunwyd hefyd ym mis Ionawr 2006 y dylid llunio cynllun busnes llawn a fyddai'n mynd ati o'r newydd i ddenu arian ac i sicrhau gwe-bresenoldeb i'r fenter ar lwyfan hir dymor. Ynddo, diffiniwyd prosiect tair blynedd o hyd a fyddai'n cyhoeddi dau rifyn y flwyddyn, ar ffurf electronig yn unig. Yn ogystal, nodwyd y byddai'r prosiect hwn yn 'cyfrannu at greu a chynnal trafodaeth ysgolheigaidd o'r radd flaenaf ymysg academyddion cyfrwng Cymraeg ar draws ffiniau disgyblaethol'. Cefnogwyd y prosiect gan y Ganolfan Datblygu Addysg Cyfrwng Cymraeg, olynwyd i Banel y Brifysgol ar Addysg Gymraeg, gydag Anwen Jones yn ei rôl fel golygydd cynorthwyol yn Rheolwr y Prosiect, Dylan Phillips yn cydlynu ar ran y Ganolfan Datblygu, a Ioan Williams yn Olygydd ac 'uwch-ddefnyddiwr', ac yn ystod 2007–8 gwahoddiwyd pob sefydliad Addysg Uwch i enwebu cynrychiolwyr ar gyfer y Bwrdd Golygyddol. Yn y cyfamser, tan bod modd cytuno ar lwyfan rhithiol parhaus i'r cyfnodolyn, byddai swyddog gwe Prifysgol Aberystwyth yn darparu'r gwasanaeth angenrheidiol, ac yna byddai'n cael ei lwyfannu ar weinydd y Ganolfan Datblygu. Ar yr un pryd, amcangyfrifid y byddai angen codi £50,277 i ddatblygu 'gwefan addas' dros dair blynedd y prosiect, y cyfan dan reolaeth y Bwrdd Prosiect a'r Bwrdd Golygyddol.¹⁷

Fis yn ddiweddarach, yn dilyn llwyddiant y cais i'r Ganolfan Datblygu am swm o £8,150 er mwyn ariannu blwyddyn gyntaf y prosiect, rhoddwyd rhagor o gnawd ar yr esgyrn hyn. Gyda phum erthygl eisoes wedi eu derbyn ac yn addas ar gyfer eu cyhoeddi, cytunwyd y dylid bwrw ymlaen â'r cynllun lansiad cyn gynted ag y byddai modd gwneud hynny, a

¹⁵ 'Gwerddon, Cefndir a Rhesymeg y Prosiect', 1, ACCC.

¹⁶ Cofnodion cyfarfod Bwrdd Golygyddol *Gwerddon*, 13 Ionawr 2006, ACCC.

¹⁷ 'Gwerddon, Cefndir a Rhesymeg y Prosiect', 1–3, ACCC.

phenderfynwyd y byddai Dafydd Elis-Thomas, fel Llywydd y Cynulliad (y Senedd) yn cael ei wahodd i ysgrifennu rhagair ar ei gyfer.¹⁸

Lansio a datblygu Gwerddon

Cyflwynwyd rhifyn cyntaf *Gwerddon* ar ei ffurf PDF gwreiddiol i'r cyhoedd gan ei gyhoeddwr, Canolfan Datblygu Addysg Cyfrwng Cymraeg, ar lwyfan y Drwm yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru ar 30 Ebrill 2007. Ynndo, yn dilyn gair o groeso gan y golygydd, Ioan Williams, a rhagair gan yr Arglwydd Elis-Thomas, bu pedair erthygl gan drawstoriad o ysgolheigion amlwg a chymharol newydd, tra amrywiol yn eu meysydd, sef Mike Pearson a Gwennan Schiavone o Brifysgol Aberystwyth, Enlli Thomas o Brifysgol Bangor a Diarmait Mac Giolla Chrïost o Brifysgol Caerdydd. Cyhoeddwyd yr erthyglau ar y wefan ei hun, www.gwerddon.org, gyda chymorth ymarferol sylweddol gan swyddfa argraffu Prifysgol Aberystwyth, a gwahoddwyd rhagor i gyfrannu at yr ail rifyn a fyddai'n ymddangos ym mis Medi'r flwyddyn honno, yn arbennig o feysydd lle nad oedd traddodiad cryf o gyhoeddi ymchwil eisoes yn bodoli, megis mewn Peirianeg neu Ffiseg. Bu ymdrech hefyd i gyhoeddi bodolaeth yr e-gyfnodolyn newydd trwy rwydweithiau mewnol y sefydliadau Addysg Uwch, trwy'r wasg ac ar amryw o safleoedd gwe perthnasol. Bu'r misoedd cynnar hyn yn rhai trafferthus i'r golygydd, Ioan Williams, 'oherwydd pwysedd y gwaith', a bu hefyd feirniadaeth ar ei ddiwyg, ond o leiaf yr oedd y cyfnodolyn nawr yn bodoli ac yn dechrau denu cyfranwyr a darllenwyr cyson.¹⁹

Serch hynny, gwyddid y byddai angen diwygio a moderneiddio'r wefan wreiddiol, ac y byddai hynny'n gostus. Ac er gwaethaf safon a diwyg ysgolheigaidd y rhifyn cyntaf, a'r cynlluniau cyffrous i ddatblygu to newydd o ysgolheigion amlddisgyblaethol Cymraeg, yr oedd yr anhawster sylfaenol yr un ag o'r blaen, sef diffyg arian i sicrhau ei ffyniant yn y dyfodol. Yn ôl yr amcangyfrif a wnaethpwyd yng nghyullun busnes pum mlynedd 2007, byddai angen bron £18,000 y flwyddyn i dalu costau'r fenter, a thros £90,000 am y cyfnod o bum mlynedd.²⁰

Ond gwyddid hefyd, i fod yn llwyddiannus yn y tymor hir, byddai'n rhaid i'r golygyddion wneud mwy na gobeithio am gyfraniadau. Am y rheswm hwnnw, aethant i'r afael â'r gwaith hanfodol o greu rhwydwaith cryf o ddarlithwyr, yn arbennig ymysg y rhai a oedd yn gynnar yn eu gyrfaedd, a thrwy hynny gryfhau eu gallu i gydweithio â'i gilydd ar draws y sefydliadau ac ar draws y disgyblaethau. Yn hynny o beth, cychwynnodd y criw bach oedd ynghlwm wrth *Gwerddon* yn 2007 ar y gwaith o feithrin dulliau a fyddai'n galluogi ysgolheigion Cymraeg eu hiaith i gefnogi a rhoi nerth i'w gilydd ar lwyfan ffederal, a hynny ar yr union amser pan yr oedd yr hen brifysgol ffederal, a oedd wedi cynnal y math hwnnw o gydweithio oddi ar 1893, yn chwalu'n ddarnau. Bu sôn am drefnu cynadleddau blynyddol, dosbarthu bwrsariau i'w mynychu, rhedeg rhaglenni seminarau trwy'r flwyddyn, a 'threfnu

¹⁸ Cofnodion cyfarfod Bwrdd Golygyddol *Gwerddon*, 23 Chwefror 2006, ACCC.

¹⁹ Gohebiaeth â Ioan Williams, 15 Ionawr 2019.

²⁰ Drafft, 'Cynllun busnes pum mlynedd ar gyfer yr e-gyfnodolyn cyfrwng Cymraeg *Gwerddon*', ACCC.

rhaglen amrywiol yn ymgasglu trafodaeth a ffrwyth ymchwil cyfrwng Cymraeg ar draws y Dyniaethau, y Gwyddorau a'r Celfyddydau'.²¹ Yr un mor bwysig, gwelwyd pwysigrwydd mawr mewn datblygu rhwydwaith ymgynghorol, dan nawdd y cyfnodolyn, a fyddai'n darparu cyfleoedd i academyddion ifanc drafod eu gwaith 'a'r broses o gyflwyno gwaith ysgolheigaidd i gyfnodolyn academiaidd gyda chyd-ysgolheigion mwy profiadol'.²² Efallai, ymhen amser, pan gaiff yr hanes cyflawn ei adrodd, gellir datgan i'r Ganolfan Datblygu greu'r amgylchiadau a fyddai'n galluogi myfyrwyr ymchwil a staff Cymraeg eu hiaith i gydweithredu, a hynny ar draws rhychwant eang o ddisgyblaethau.

Ymddangosodd yr ail rifyn ym mis Hydref 2007, gyda'r erthygl gyntaf yn ymddangos ar destun gwyddonol, sef 'Llif yr atmosffer drydanol' gan Eleri Pryse, a benodwyd yn gadeirydd y Bwrdd Golygyddol ym mis Mawrth 2013.²³ Ar yr un pryd, cychwynnodd Hywel Griffiths fel is-olygydd, a'r flwyddyn olynol penodwyd Anwen Jones yn olygydd ar ymddeoliad y golygydd gwreiddiol, a'r ysbrydoliaeth tu ôl i'r fenter, Ioan Williams.²⁴ Ers 2006, cefnogwyd *Gwerddon* yn ymarferol gan y Ganolfan Datblygu (ac wedi hynny gan y Coleg Cymraeg Cenedlaethol) drwy ddarparu cynorthwy-ydd golygyddol cyflogedig i gydlynw'r prosiect a chefnogi'r Golygydd. Gethin Rhys oedd y cyntaf, yna Gwenllian Lansdown Davies, a'r mwyaf diweddar, Mari Fflur. Rhyngddynt oll, cyhoeddwyd ganddynt gant o erthyglau o safon ymchwil a fyddai'n dderbyniol i'r asesiadau ymchwil rhwng 2007 a 2018, oddeutu eu hanner yn deillio o'r Celfyddydau neu'r Dyniaethau, chwarter yn deillio o'r Gwyddorau a chwarter o'r Gwyddorau Cymdeithasol.²⁵ Gellir honni bod y patrwm hwn yn adlewyrchiad gweddol glir o'r dosbarthiad staff ac ymchwilwyr Cymraeg eu hiaith ar draws y sefydliadau Addysg Uwch ar y pryd.

Gwelir patrwm arall yn nosbarthiad y cyfraniadau, sef eu cydymffurfiaeth â rhythmau ysbeidiol yr asesiadau ymchwil. Yn ystod ei ddeuddeng mlynedd cyntaf, goroesodd *Gwerddon* ddau asesiad FfRhY, yn 2008 a 2014. Yn y blynyddoedd rhyngddynt, gwelir cynnydd cyson yn y nifer o erthyglau a gafodd eu cyhoeddi, o 3 yn 2009, y flwyddyn pan gyhoeddwyd canlyniadau FfRhY08, i 6 yn 2010, 9 yn 2011, a 15 yn 2012. Ymddangosodd 11 arall yn 2013. Diddorol fydd gweld a fydd yr un patrwm yn ymddangos yn y blynyddoedd cyn y FfRhY nesaf yn 2021. Os bydd, gellir honni bod presenoldeb *Gwerddon* wedi llwyddo i ryw raddau i wanhau'r rhagfarn fewnol ynglŷn â statws yr iaith yn ein prifysgolion, ac wedi cryfhau penderfyniad a hyder yr ymchwilwyr eu hunain i gynnig eu hallbynnau Cymraeg i asesiadau ymchwil y dyfodol.

Yn rhannol er mwyn tanlinellu cryfderau disgyblaethol ymchwil yn y Gymraeg mewn sawl maes gwahanol, penderfynwyd ar gychwyn 2017 y byddai'r Bwrdd Golygyddol yn cyhoeddi

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Cofnodion Bwrdd Prosiect *Gwerddon*, 18 Mawrth 2013, ACCC.

²⁴ Cofnodion Bwrdd Golygyddol *Gwerddon*, 17 Ebrill 2013, 15 Medi 2014, ACCC.

²⁵ Mae'r dosraniad hwn yn ddadleuol, ac yn ddibynnol iawn ar sut mae diffinio'r ffiniau disgyblaethol, ac yn arbennig ym mha categori y lleolir astudiaethau iaith. Serch hynny, wrth danlinellu pwysigrwydd y Celfyddydau ym mlynnyddoedd cynnar y cyfnodolyn, y mae hefyd yn tynnu sylw at yr ymdrechion a wnaed gan y golygyddion i ymestyn amrediad yr erthyglau, a hynny i 'ddisgyblaethau newydd', gweler e.e. cofnodion Bwrdd Golygyddol *Gwerddon*, 22 Medi 2008, ACCC.

rhifynnau arbennig rhithiol yn ychwanegol at y rhai rheolaidd, a fu'n parhau i ymddangos ddwywaith y flwyddyn. Ymddangosodd y cyntaf o'r rhai rhithiol, dan arolygaeth Wyn Thomas ar Ddydd Gŵyl Dewi 2017, a'r ail, dan ofal Rhys Jones ar destun Daearyddiaeth flwyddyn yn ddiweddarach. Bwriad arall pecynnu erthyglau yn y modd hwn oedd ceisio targedu cynulleidfaoedd yn ôl eu disgyblaeth, a thrwy wneud hynny ddenu sylw eraill at *Gwerddon* yn ei ffurf arferol. Bu hyn yn rhan o ymgyrch ehangach i sicrhau cynulleidfa gref a chyson i *Gwerddon* wrth iddo barhau i aeddfedu.

Hyrwyddo ac ymestyn

Cydnabuwyd yr angen i hyrwyddo'r cyfnodolyn yn gynnar ar ôl ei gychwyn, ac ymrwymodd y Bwrdd Prosiect i ddatblygu strategaeth i'w hyrwyddo, yn arbennig ymhlith deiliaid Ysgoloriaethau Ymchwil a gyllidwyd dan nawdd cynllun Ysgoloriaethau Ymchwil cyfrwng Cymraeg y Ganolfan Datblygu. Fel rhan allweddol o'r strategaeth honno, rhoddwyd pwyslais ar lansio gwefan newydd ar gyfer *Gwerddon* ar fyrder, ac yn sicr erbyn 1 Mawrth 2009.²⁶ Cam arall a ddenodd sylw cyhoeddus oedd sefydlu Gwobr *Gwerddon*, mewn perthynas â Chymdeithas Ddysgedig Cymru, ar gyfer yr erthygl orau ym marn y golygyddion, a hynny bob dwy flynedd. Yr awdur buddugol cyntaf oedd Nia Blackwell, o Adran Daearyddiaeth a Gwyddorau Daear Prifysgol Aberystwyth, ym mis Awst 2015.

Er mwyn elwa ar dwf y cyfryngau cymdeithasol a oedd yn prysur ddatblygu ar y pryd, dechreuodd swyddogion *Gwerddon* drydar o fis Chwefror 2013 o dan y cyfeiriad @Gwerddon, ac ar 24 Hydref 2016 cychwynnodd ymddangos ar Facebook yn ogystal, gyda chrynodeb byr o erthygl gan Craig Owen Jones ar bapurau bro cynnar a cherddoriaeth roc Gymraeg. Yn y cyfamser, lansiodd ym mis Mehefin 2013 ofod ymchwil agored #Ffrwd ar y brif wefan *Gwerddon* er mwyn cynnwys pytiau gogleisiol o waith ymchwil diweddar, gan gynnwys hefyd man i rannu a chyhoeddi digwyddiadau a newyddion a oedd yn ymwneud â gwaith ymchwil yn y Gymraeg.²⁷

Yn fwy diweddar, lansiodd *Gwerddon Fach* ar 1 Mehefin 2018 yn Eisteddfod yr Urdd, mewn cydweithrediad â Golwg 360. Llwyfan yw hwn ar gyfer erthyglau byrion gwreiddiol a chrynodebau o erthyglau sydd eisoes wedi ymddangos yn *Gwerddon*. Yn y chwe mis cyntaf, cyhoeddwyd deuddeg erthygl, gan dynnu sylw cyhoeddus at amrywiaeth disgyblaethol yr ymchwil a oedd ar gael. Trwy gynnig lledaenu cynnwys *Gwerddon* i gynulleidfa leyg yn y modd hwn, creodd Dylan Iorwerth, Prif Weithredwr Golwg cyf, ynghyd â Hywel Griffiths, is-olygydd *Gwerddon*, gyfle i symblu dealltwriaeth ymchwilwyr ledled Cymru am y pwysigrwydd o ymwneud â darllenwyr y tu hwnt i'r prifysgolion, ac yn arbennig felly i gyflwyno eu gwaith i ddisgyblion ysgol, lle y mae dyfodol pob disgyblaeth academaidd. Gall y fath gysylltiad â'r wasg newyddiadurol hefyd fod o fantais sylweddol i'r awduron mewn unrhyw asesiad ymchwil yn y dyfodol a fydd yn cynnwys 'ergyd' cymdeithasol y cyhoeddiad fel rhan o'r mesur.

²⁶ Cofnodion Bwrdd Rheoli Prosiect *Gwerddon*, 27 Hydref 2008, ACCC.

²⁷ Cofnodion Bwrdd Prosiect *Gwerddon*, 17 Mehefin 2013, ACCC.

Gwerddon a'r byd rhithiol Cymraeg

Cyn troi at fater dylanwad *Gwerddon* ar ddiwylliant academiaidd, da o beth fyddai ystyried rôl yr e-gyfnodolyn yn natblygiad y we Gymraeg, a'i gyfraniad ati, yn arbennig yng ngoleuni ei ddyfodiad cynnar i'r maes newydd a thoreithiog hwn. Er i'r neges gyntaf yn y Gymraeg ymddangos ar wefan Usenet ym mis Awst 1989, erbyn 1992 yr oedd rhestr drafod Welsh-L i'w gweld ar-lein, a'r cwrs dysgu Cymraeg cyntaf yn ymddangos ar-lein ym mis Mehefin 1994. Cyflymodd presenoldeb yr iaith ar y we o hynny ymlaen, gyda lansiad gwefannau Curiad, yr Eisteddfod Genedlaethol, Cymdeithas yr Iaith a'r Llyfrgell Genedlaethol yn ystod 1995.²⁸ Flwyddyn yn ddiweddarach, dechreuodd y broses reolaidd o archifo'r we ar gyfer y dyfodol. Parhaodd y Gymraeg i ffynnu yn y byd rhithiol yn ystod y deng mlynedd ddilynol, a phwysig yw nodi bod *Gwerddon* wedi ymddangos fis ar ôl y trydariad cyntaf yn y Gymraeg ym mis Mawrth 2007, a blwyddyn gyfan cyn cychwyn Facebook ar ei ffurf Gymraeg ym mis Mai 2008. Cymerwyd cam sylweddol arall gan y Ganolfan Datblygu ym mis Awst 2009 pan aeth llwyfan e-ddysgu Y Porth yn fyw ar y we, a fyddai'n arwain at hwyluso cydweithio ym meysydd dysgu ac ymchwil ledled sefydliadau Addysg Uwch Cymru. Lansiwyd gwefan newydd *Gwerddon*, a'r un gyfredol ar adeg ysgrifennu hyn, yn Eisteddfod Bro Morgannwg 2012. Un ffon fesur tra trawiadol o ddefnydd cynyddol yr iaith ar y tonfeydd rhithiol yn y cyfnod hwn yw'r nifer o erthyglau Cymraeg oedd ar gael ar Wicipedia. Yma, gwelwyd twf esbonyddol o fil erthygl erbyn mis Chwefror 2004, i 39,000 erbyn diwedd 2012, a thros 102,000 erbyn mis Ionawr 2019.²⁹ Yn hyn o beth, gellir gweld bod hanes *Gwerddon* wedi ei wau'n dynn i ddefnydd y chwyldro digidol oddi ar y 1990au, a thrwy'r cyfrwng hwnnw, ymestynnodd ei gwmpas i bob cartref a phoced, nid yn unig yng Nghymru ond dros y byd i gyd. Prin iawn yw'r astudiaethau hanesyddol sydd wedi eu cyhoeddi ar y twf ffrwydrol hwn, ac yn 2010 gosododd Rhys James Jones her i haneswyr fynd ati i ddisgrifio ac esbonio'r hyn ddigwyddodd.³⁰ Erys ei her i haneswyr y dyfodol ei chymryd, ac yn benodol yr hyn fydd o ddiddordeb o safbwynt yr arolwg byr hwn fydd hanes datblygiad e-gyfnodolion, a'r modelau busnes a'r ffrydiau cyllid a fyddai wedi dangos llwyddiant wrth eu cynnal dros yr hir dymor.

²⁸ Am arolwg cynnar ar Gymru a'r we, gweler Green, Andrew (2005), *Wales on the Web* (Cardiff: Institute of Welsh Affairs). Gweler hefyd ddadansoddiad fwy cyffredinol Mirzadeh, Azadeh (2000), 'Electronic Publications', LISNews, Rhagfyr ar <https://lisnews.org/ejournals_advantages_disadvantages_and_criteria_for_selection> [Cyrchwyd: 29 Rhagfyr 2018]. Mae datblygiad y Gymraeg ar y we yn y blynyddoedd hyn hefyd yn weddol gyson â datblygiad ieithoedd eraill heblaw'r Saesneg. Gweler, er enghraifft, batrwm cychwynnol amryw o e-gylchgronau academiaidd Ffrangeg ar <https://www.pedagogie.ac-aix-marseille.fr/upload/docs/application/pdf/2015-09/annuaire_des_revues_philosophiques_en_lignes.pdf> [Cyrchwyd: 30 Rhagfyr 2018].

²⁹ Dyfrig, Rhodri ap, 'Hanes y We Gymraeg', <https://www.tiki-toki.com/timeline/entry/84932/Hanes-y-We-Gymraeg/#vars!date=1989-08-15_13:37:28!> [Cyrchwyd : 3 Ionawr 2019]. Gweler hefyd <<http://www.hanesywegymraeg.com/tag/cymraeg/>> [Cyrchwyd: 3 Ionawr 2019]. Parthed Wicipedia, gweler <<https://cy.m.wikipedia.org/wiki/Arbennig:Statistics>> [Cyrchwyd: 3 Ionawr 2019]. Carwn ddiolch i Dafydd Tudur, Llyfrgell Genedlaethol Cymru, am y cyfeiriad hwn.

³⁰ Jones, Rhys James (2010), 'Cilfachau electronig: geni'r Gymraeg ar-lein 1989–1996', *Cyfrwng: Cyfnodolyn Cyfryngau Cymru*, 7, 37.

Tra bydd y ddealltwriaeth honno'n aeddfedu, mae'n anorfod mai parhau'n waith ar y gweill fydd arloesedd *Gwerddon* a'i fath.

Ergydion *Gwerddon*

Serch hynny, y gwir amdani yw fod y sector Addysg Uwch, trwy'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol a'i ragflaenwyr, wedi llwyddo i gynhyrchu e-gyfnodolyn academiaidd cydweithredol yn gyson am ddeuddeng mlynedd, a hynny'n rhad ac am ddim i'w ddefnyddwyr. Beth felly fu sgil-ffeithiau hyn, ar y sector, y gymdeithas a'r ecosystem ddigidol Gymreig yn y cyfnod dan sylw? Y mesur mwyaf amrwd yw'r niferoedd sydd yn ymweld â'r erthyglau unigol a'r rhifynnau chwe-misol. Bu hyn yn bwnc trafod mewn sawl cyfarfod o'r Bwrdd Golygyddol, er gwaethaf y rhwystredigaethau technolegol a oedd yn cymhlethu unrhyw ymdrech i gyfri'r nifer o ddarllenwyr. Er y daeth gwelliant ers mis Mai 2014 yn y dull cyfri oddi ar fynediad gwefan *Gwerddon* i Google Analytics, anodd fu cael darlun llawn oherwydd, yn wahanol i'r wefan ei hun, gellir cael mynediad i'r cyfnodolyn trwy wefan Llyfrgell y Coleg, a hynny heb orfod lawrlwytho'r PDF.³¹ Serch hynny, diolch i ymdrechion Gwenllian Lansdown Davies a wedyn Mari Fflur fel cynorthwywyr golygyddol *Gwerddon* yn ystod y blynyddoedd hynny, gellir gweld cynnydd pendant, ond anghyson, yn niferoedd y darllenwyr. Prin iawn yw'r ffigurau cynnar oherwydd diffygion y feddalwedd, ond erbyn 2012 gwelir bod rhwng 237 a 534 yn ymweld â'r wefan bob mis, gyda tua 60% ohonynt yn ymwelwyr newydd.³² Amrywiodd y niferoedd yn ystod y tri mis a ddilynodd, o fis Ionawr hyd at fis Mawrth 2013 o 417 ymwelydd y mis i 626, o bosib oherwydd ymddangosiad rhifyn arbennig ar y Gwyddorau, ond efallai hefyd o ganlyniad i fireinio'r ymdrechion hyrwyddo.³³ O gyfnod Google Analytics, a ddechreuodd ym mis Mai 2014, ceir rhagor o gysondeb a manylder mewn perthynas â'r ergydion a'r lawrlwythiadau, a gwelwyd cynnydd pellach yn y niferoedd ymwelwyr, o 2,378 rhwng 1 Mai 2014 a 30 Ebrill 2015, i 2,830 yn ystod 2017–18, gyda nifer y lawrlwythiadau hefyd yn tyfu o 1,044 i 1,056 yn ystod yr un cyfnod.³⁴ Awgryma cysondeb yr ergydion hyn fod *Gwerddon* wedi ennill ei dir, ac yn parhau i ddenu darllenwyr, o Gymru yn bennaf, ond hefyd o Lundain a sawl man yn Ewrop a Gogledd America.³⁵

Ond mae ystyr arall yn perthyn i'r gair 'ergyd', un sydd yn treiddio'n ddyfnach i fywyd cymdeithas ac sydd, gyda llaw, yn fwy cydnaws ag anghenion asesiad ymchwil y FFRhY

³¹ Gweler, er enghraifft, drafodaeth bwysig ar yr ergydion yng Nghofnodion Bwrdd Golygyddol *Gwerddon*, 14 Ionawr 2013, ACCC, ac o ganlyniad i hynny, cyflwyniad 'caboledig a diddorol tu hwnt gan Eilir Pryse' ar ddata'r e-gyfnodolyn yn ystod y cyfnod 2012–13 yng Ngregynog, cofnodion Bwrdd Golygyddol *Gwerddon*, 1 Mai 2014. Gweler yn ogystal yr adroddiad llawn, Pryse, S. Eilir, 'Prosiect Ystadegaeth ar ddata *Gwerddon*', dan oruchwyliaeth D. Alan Jones, Prifysgol Aberystwyth, 2014, ACCC.

³² Davies, Gwenllian Lansdown, 'Ergydion Gwefan *Gwerddon*', Adroddiad i'r Bwrdd Golygyddol, 4 Ionawr 2013, ACCC.

³³ Phillips, Dylan, Adroddiad i'r Bwrdd Golygyddol, Ebrill 2013, ACCC.

³⁴ My Dashboard, Google Analytics, *Gwerddon.org*, 1 Mai 2015–Ebrill 2016, a Phillips, Dylan, 'Cyflwyniad Ergydion', Adroddiad i'r Bwrdd Golygyddol, Ebrill 2013, Mehefin 2017, Mehefin 2018, ACCC. Carwn ddiolch hefyd i Mari Fflur am ei chymorth wrth gasglu'r data perthnasol.

³⁵ Ibid.

nesaf yn 2021. Yn yr ystyr hwn, bydd angen ystyried dylanwad yr hyn a gyhoeddir yn *Gwerddon*; yn gyntaf, dylanwad ymchwil mewn maes penodol, ac yn ail, dylanwad natur amlddisgyblaethol y cyfnodolyn sy'n caniatáu i ddarllenwyr ymestyn eu gorwelion y tu hwnt i'w meysydd arferol. Mae tystiolaeth yn awgrymu bod *Gwerddon* yn dylanwadu yn y ddau fodd hwn. Yn ôl Hefin Jones, Deon y CCC a chyn-gadeirydd y Bwrdd Golygyddol, bu'r cydweithio a'r cydfeirniadu trawsddisgyblaethol ymhlith ysgolheigion Cymraeg yng nghyfarfodydd ymchwil y CCC 'yn wefreiddiol', ac yn beth prin iawn i'w ganfod yn y byd academiaidd Saesneg ei iaith.³⁶ Creodd diwylliant *Gwerddon*, felly, fel canolbwynt i ystod mor eang o ymagweddau academiaidd, y potensial i arwain at amryw o gyfuniadau newydd ymhlith y gymuned ymchwil Gymraeg. Cawn weld gyda threigladau amser beth yn ymarferol ddaw o hynny.

Ond nid yw gwybodaeth newydd yn gaeth i unrhyw iaith. Peth bydol ydyw, eiddo'r ddydol ryw, ac un her sydd yn deillio o hynny yw sut i drosglwyddo'r hyn yr ymchwilir iddo yn y Gymraeg i ieithoedd a chynulleidfaoedd eraill, a hynny heb orfod cyfieithu popeth i'r Saesneg. Un modd y gall hynny ddigwydd, yn ôl Hefin Jones, yw gwneud ymdrech, lle bo hynny'n addas, i gyfeirio at erthyglau *Gwerddon* a'i debyg mewn gwaith a gyhoeddir gan ysgolheigion Cymraeg mewn ieithoedd eraill. Diddorol fyddai gweld, maes o law, sut allai hynny ddwyn sylw tramor at waith ymchwil yn y Gymraeg.³⁷ Yn olaf, yr ergyd fwyaf i'w hystyried yw'r iaith a ddewisir gan yr ymchwilwyr unigol pan ddaw'r amser i gyhoeddi. Un arwydd fod y dewis i gyhoeddi yn y Gymraeg yn dal ei dir, yn ôl Eleri Pryse, cadeirydd y Bwrdd Golygyddol presennol, yw fod 'yr erthyglau yn dod eu hunain', heb orfod erfyn amdanynt.³⁸ Ymhlith holl ergydion *Gwerddon*, efallai mai hon yw'r fwyaf pellgyrhaeddol.

Gwerddon fydd

Ddeufis ar ôl lansio rhifyn cyntaf *Gwerddon* yn 2007, cyfeiriodd y golygydd, Ioan Williams, ato fel cylchgrawn a oedd 'yn cynnig – a hynny am y tro cyntaf yn hanes Addysg Uwch yng Nghymru – fforwm ar gyfer cyhoeddi gwaith ysgolheigaidd cyfrwng Cymraeg ar draws y Dyniaethau, y Gwyddorau a'r Celfyddydau'.³⁹

Trwy olrhain ei hanes dros y deuddeg mlynedd, a'r can erthygl, diwethaf, gellir synhwyro bod rhai, o leiaf, o addewidion cynnar y golygydd wedi dwyn ffrwyth, ac yn yr ystyr hwnnw, llwyddodd *Gwerddon* i wyrddlasu rhywfaint ar ddysg Cymraeg, yn arbennig mewn meysydd lle y derbyniodd y Gymraeg lai o sylw. Yn sicr, creodd fforwm academiaidd trawsddisgyblaethol nad oedd wedi bodoli o'r blaen, a darparodd lwyfan lle y bu modd i ymchwilwyr arddangos eu darganfyddiadau drwy gyfrwng y Gymraeg, o flaen cynulleidfaoedd a ymestynnai o'r ysgolion hyd at baneli asesiadau ymchwil gwledydd Prydain.

³⁶ Cofnodion cyfweiliad â Hefin Jones, Prifysgol Caerdydd, 19 Tachwedd 2018 (ym meddiant yr awdur).

³⁷ Ibid. Byddai hyn hefyd yn denu sylw at wefan 'urddasol, fyw, arloesol' y CCC. Gweler cofnodion cyfweiliad â Mari Elin Jones, 26 Tachwedd 2018 (ym meddiant yr awdur).

³⁸ Cyfweiliad ag Eleri Pryse, Prifysgol Aberystwyth, 5 Tachwedd 2018 (ym meddiant yr awdur).

³⁹ Drafft, 'Cynllun busnes pum mlynedd ar gyfer yr e-gyfnodolyn cyfrwng Cymraeg *Gwerddon*', Mehefin 2007, ACCC.

Gall rhoi ystyriaeth i'r hanes hwn hefyd gynnig esboniad o'r elfennau hynny a fu'n gyfrifol am enedigaeth Gwerddon a'i dwf. Y mae'n gwbl bosibl, er enghraifft, i honni y byddai *Gwerddon* wedi dod i fodolaeth heb fwrlwm y coleg ffederal a sefydlu'r CCC – byddai'r Ymarfer Asesu Ymchwil yn 2008 ei hun, o bosib, wedi bod yn gymhelliad digonol. Serch hynny, anodd fyddai honni na fu cysylltiad symbiotig rhyngddynt o'r cychwyn cyntaf, a heb gymorth ariannol ac adnoddau dynol a thechnolegol y Ganolfan Datblygu Addysg Cyfrwng Cymraeg, ac yna o 2011 y CCC, ni fyddai'r e-gyfnodolyn hwn wedi gallu blodeuo yn yr un modd. Ac er yr ymddengys mai proses o ymlwybro, yn aml mewn modd digon anniben trwy bwyllgorau di-ri fu ei hanes, ar yr un pryd gellir ei ddehongli fel un rhan o'r gwaith ehangach o sefydlu statws mwy hafal i'r Gymraeg yn ein prifysgolion a ailgydiodd ar ddechrau'r 2000au gyda'r ymgyrchoedd dros y coleg ffederal.

Nid yw'r broses hir honno yn agos at gael ei chwblhau, ac mae'r byd o'i hamgylch yn parhau i newid. Er enghraifft, yn dilyn Argymhellion Panel Adolygiad Diamond ym mis Medi 2016 ar drefniadau cyllido Addysg Uwch yng Nghymru,⁴⁰ a chyhoeddi strategaeth Llywodraeth Cymru Cymraeg 2050: Miliwn o Siaradwyr yng Ngorffennaf 2017,⁴¹ cyhoeddodd y Llywodraeth ar 11 Rhagfyr 2018 fod maes cyfrifoldebau'r CCC wedi ymestyn i gynnwys Addysg Bellach a phrentisiaethau.⁴² Gellir croesawu hyn fel cam blaengar a fydd yn cychwyn gwaith hirddisgwyliedig i gydlynu cynllunio darpariaeth cyfrwng Cymraeg ym myd addysg 16+. Ar y llaw arall, dylid petruso dros gyflwr ariannol difrifol ein prifysgolion, a fydd yn ôl pob golwg yn debygol o waethygu'n ddybryd yn ystod y blynyddoedd nesaf. Yn y senario ansicr hwnnw, gydag Addysg Uwch eisoes yn gwegian, llwyfan urddasol yn unig fyddai *Gwerddon* heb y *dramatis personae* i godi eu lleisiau ymchwilgar arno. Boed iddynt barhau.

⁴⁰ <<https://beta.llyw.cymru/adolygiad-o-gyllido-addysg-uwch-threfniadau-cyllido-myfyrwyr-adroddiad-terfynol>> [Cyrchwyd: 23 Rhagfyr 2018].

⁴¹ <<http://www.cynulliad.cymru/laid%20documents/gen-ld11108/gen-ld11108-w.pdf>> [Cyrchwyd: 20 Rhagfyr 2018].

⁴² <<http://www.colegcymraeg.ac.uk/cy/amdanomni/newyddion/pennawd-11161-cy.aspx>> [Cyrchwyd: 21 Rhagfyr 2018].